ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳԱԼԱՄԴԱՐՅԱՆ

(Առաջնորդական փոխանորդ
Արարատյան թեմի)

ԷՋԵՐ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՏՊԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ*

1858 թվականի մայիսին Ներսես Ե Աշտարակեցուն հաջորդում է Մատթեոս արքեպիսկոպոս Զուխաճյանը, Կոստանդնուպոլսի նախկին պատրիարքը։

Մատթեոս կաթողիկոսը, որպես զարգացած և ուսումնասեր հոգևորական, ցանկացել է Մայր Աթոռի տպարանը բարեկարգել։ Նրա օրով այնքան էլ բարեկարգ վիճակում չէր տպարանը։ Նույնիսկ Հայրապետի երկասիրությունները տպագրվում էին զանազան քաղաքների տպարաններում, օրինակ «Ներածութիւն աստուածաբանական տեղեաց» աշխատությունը 1863 թվականին Շուշում, «Դիտողութիւն ճշմարտութեան Սուրբ Աւետարանի Յիսուսի Քրիստոսի» 1863 թվականին Տփղիսում, «Ուղեցոյց Քրիստոնէական ուղղափառ վարդապետութեան» 1861 թվականին Մոսկվայում և այլ աշխատություններ։

Նրա օրով Մայր Աթոռի տպարանից լույս է տեսնում 10 անուն գիրք։

Գրասեր Հայրապետը Մայր Աթոռի տպարանը իր պատշաճ բարձրության վրա դնելու համար 1864 թվականի փետրվար 24 թվակիր կոնդակով Տ. Արիստակես վարդապետին նշանակում է վերատեսուչ. «...Եւ քանզի նախկին վերատեսուչք տպարանի մեծի Պատրիարքական Աթոռոյս Կաթողիկէ Սրբոյ Էջմիածնի, զորս և կարգեցաք ի պաշտման յայմմիկ, ակն ունելով օր ըստ օրէ լաւութեանցն ոչ երբեք փոյթ կալան զյառաջադիմութենէն և ոչ ինչ բնաւ շահեցաւ օգտեցաւ Մայր Աթոռս յընթացս գործատրութեանց նոցա, բայց միայն վնաս մեծ, զոր կրեն, և օր քան զօր անշքութեամբ տիրէր ի վերայ, և յառաջադիմութեան յոյժ խանգարումն»[35]։

«Ուստի առ ի բարւոքել և յառաջնոյն գեղեցիկ և լաւ ի յառաջադիմութեամբ պահպանել կարգի, կոնդակաւ այսու հայրապետական կարգեմք հաստատեմք զհոգեծին որդիդ իմ վերատեսուչ ի վերայ տպարանի մեծի Գահիս՝ տալով քեզ բացարձակ իրաւունս յամենայն կառավարութիւնս գործոց նորա, և զցուցակ ամենատեսակ իրեղինացն առ ի անկորուստ պահպանութիւն նոցա, ընդսմին և զժապաւինեալն առ գրել ի նմա

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1958 թվականի N N Է-ից և Թ-ից։

35 Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարան, Կաթողիկոսական գիվան, թղթապանակ 198, վավերագիր 19։

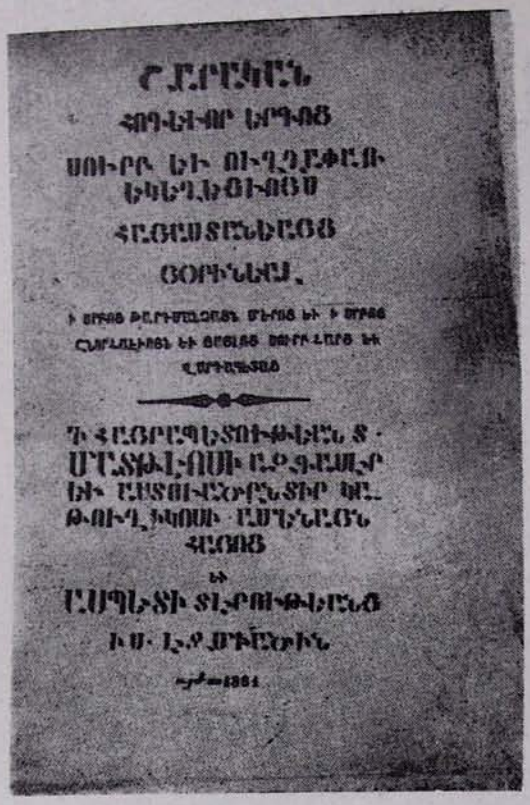
ՇԱՐԱԿԱՆ
ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՐԳՈՑ
ՍՈՒՐԲ ԵՒ ՈՒՂՂԱՓԱՌՔԻՆ
ԵԿԵՂԵՑՒՈՅՑ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՑ
ՕՐԻՆԵԱԼ.

Ի ՏՊԱՑՈՒԹԵԱՆ ՄԵՒՈՑ ԵՒ Ի ՄԻՐՈՑ
ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՅՆ ԵՒ ՍԻՐԵԼՈՅ ՅԱՌԱՋ ԵԿԵՍԵԱՆ
Ա. ՄԱՏԹԷՈՍԻ

ԴԻՏԱՐԱՆԻ ՏՊԱՐԱՆԻՆ Ի
ՄԱՏԹԷՈՍԻ ԱՌՋԻՆԱՅԻՆ
ԵՒ ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ ԳԱՌ
ԹՈՒՂԹԱԿՈՅԻ ԱՄԵՆԱՐԱՆՑ
ՀԱՅՈՑ
ԵՒ
ԱՄՊԻՆՏԻ ՏԷՐՈՒԹԵՆՑՆ
ԻՍ. ԷՋՄԻԱԾԻՆ
1861

1861 ԹՎԱԿԱՆԻՆ ՇԱՐԱԿԱՆԻ ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹԸ

զմուտս և զծախս, այլ և յորդորեմք զձեզ հայրապետական սիրով, զի զամենայն փոյթ ի մէջ առեալ ջան ի գործ դնիջիք ի յառաջադիմութիւն, ի շքեղութեամբ և ի մաքրութեամբ ունել զայն և զինչ ինչ կարևորութիւնք ի պէտս տպարանին յառաջ եկեսցեն, և նա անշուշտ պէտս ունի նոցա, յայտարարութեամբ ընդ առանձին ցուցակի դիմեսջիք յԱտեան մեր խնդրելով զկատարումն...»[36]։

Շնորհիվ Մատթեոս Ա-ի ձեռք առած միջոցառումներին, Մայր Աթոռի տպարանի վիճակը մասամբ բարելավվում է։

Հանգուցյալ գիտնական Գարեգին Լևոնյանը չի չափազանցում, երբ գրում է. «Մատթեոս Ա-ի կաթողիկոսության տարիներում (1858—1865) տպարանի գործունեության մեջ նկատվում է համեմատական առաջադիմություն հրատարակած գրքերի թե՛ քանակի և թե՛ տպագրական որակի կողմից։ Այդ յոթնամյա ժամանակամիջոցում լույս տեսած գրքերի թիվը հասնում է 10-ի, որոնց մեջ ուշադրության արժանի են՝ Շարականը (1861)՝ ութծալ, 774 էջերով, խազավորված, մաքուր տպագրությամբ, սպիտակ ընտիր թղթի վրա և կաշեկազմ։ Ապա Ժամակարգությունը (1862), Ներսես Շնորհալու Թուղթ ընդհանրականը (1865), մնացածը այլ կրոնական գրքեր»[37]։

Մատթեոս Ա-ի օրով Ս. Էջմիածնի տպարանը լույս է ընծայում նաև կաթողիկոսի՝ «Մեկնութիւն խորհրդոյ...» 1863 թվականին, «Առաջնորդ լուսաշաւիղ ճանապարհին յաւիտենական կենաց...» 1864 թվականին, և Վանանդեցու աշխատությունները։

Մայր Աթոռի տպարանը իր հրատարակչական բարձրագույն դիրքին է հասնում Գևորգ Դ-ի օրով, որը հաջորդում է Մատթեոս Ա-ին 1866 թվականին։

Գարեգին Լևոնյանը իր «Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը» աշխատության 216-րդ էջում Գևորգ Դ-ի օրով Մայր Աթոռի տպարանի գործունեության մասին գրում է. «Էջմիածնի տպարանը աննախընթաց բարձրության է հասնում Գևորգ Դ կաթողիկոսի գահակալության տարիներում (1866—1882)։ Կուլտուրական բնագավառում այս կաթողիկոսի գործունեության մեջ հայտնի է տպարանի բարեկարգումը, Ճեմարանի և թանգարանի հիմնադրումը, հայ եկեղեցական երաժշտության կարգավորման և շարականների ձայնագրության և տպագրության համար գործ դրած ջանքերը...»[38]։

Գևորգ Դ-ը տպարանը օժտում է տպագրական նոր մեքենաներով և տառերով։ Նա իր 1868 թվականի մարտի 26-ի կոնդակում գրում է «...Յայց ելանելն մեր յայնկոյս Կովկասու, եղեալ սիրելի ազգի մերում, որ ի Տաւրիկեան նահանգս, վասն կարի հարկաւորութեան տպարանի աթոռոյս բերաք ի Խալիպեան տպարանէ զվեշտասան տեսակ տառս, նոյնպէս և ծաղիկս ըստ յարմարութեան տառից նոցին որք առ ժամանակեաց տպագրութեան կարեն ձեռնտու լինել այժմեան տպագրեալ հեղինակութեանց և լրագրաց, որոց ցուցակն ընդ սմին առաքեալ ի Սինօդն պատուիրեմք յանձնել վերատեսչի յիշեալ տպագրատան, զի զամենայն տեսակն տառից և ծաղկանց ստացեալ զգուշութեամբ ի գործ ածցեն մինչ ցստացումն բովանդակ տեսակաց նոցին...»[39]։

Մայր Աթոռի տպարանի աշխատանքների վերակառուցման հետ միասին Գևորգ Դ-ը մտածում է կրոնական մի պաշտոնաթերթ հրատարակելու մասին։ 1868 թվականի մա-

36 Նույն տեղում։

37 Գարեգին Լևոնյան, «Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը», Երևան, 1958 թ., էջ 216։

38 Նույն տեղում։

39 Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարան, Արխիվ Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանի, թղթապանակ 84, վավերագիր 1, էջ 89։

յիսի 1-ից Գևորգ Դ-ի ջանքերով ու կարգադրությամբ լույս է տեսնում «Արարատ» ամսագիրը, որպես Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ։ «Արարատ»-ի հրատարակությունը Մայր Աթոռում մշակութային կարևոր երևույթ էր հայ ժողովրդի ազգային-եկեղեցական կյանքում։ «Արարատ» ամսագիրը լույս է տեսել 1868 թվականից մինչև 1919 թվականը։

Տպարանը կարգավորելուց հետո, Գևորգ Դ-ը Կոստանդնուպոլսից հրավիրում է Նշան Պերպերյանին և Թիֆլիսից՝ Դավթաս Աղայանին, որպես տպարանի գործում մասնակիցների։

Աղայանը գալիս է Էջմիածին. «Հասնելուս մյուս օրը Վեհափառը ընդունեց ինձ, օրհնեց և պատվիրեց, որ գրեմ Պետերբուրգ՝ այնտեղից ստանալիք կարևոր պարագաների մասին...»[40]։

Հայ նշանավոր վիպասանը Գևորգ Դ-ի օրով մեծ դեր է կատարել Ս. Էջմիածնի տպարանի բարեկարգման գործում, ինչպես նաև «Արարատ»-ում, որպես երկրորդ խմբագրող Աբել արքեպիսկոպոս Մխիթարյանից հետո. «Մեկ օր Մանկունին մի թուղթ բերավ Սինոդից և խռնջիկ-մունջիկ գալով՝ ասաց. «Իշտե, մարդս (խոսքը Գևորգ Դ-ի մասին է— Վ. Վ.) ձեզի խմբագիր ըրած է, «Արարատ»-ի երկրորդ տարին դուք պիտի սկսիք...»։ Նոր «Արարատ»-ը սկսեցի ես անպատրաստից և ինձ համար անակնկալ կերպով»[41]։

Մայր Աթոռի տպարանի կազմակերպման, ծաղկման և այն հրատարակչական լավագույն տեխնիկայով օժտելու հարցում Գևորգ Դ-ին իրենց բարերարություններով և խորհուրդներով օգնում են Կ. Եղյանը, Մ. Սանասարյանը, Մկրտիչ Տեր-Մկրտչյանը և Հովնանյանը։

Սանասարյանը 1868 թվականին Վիեննայից ապսպրում է Մայր Աթոռի տպարանի համար պղնձյա մայրեր։ Կաթողիկոսը, երբ ստանում է Սանասարյանի ուղարկածները, նրան գրում է հետևյալը. «Հասին ի ձեռս մեր խոստացեալք ի Ձէնջ, գեղեցկացեալ մայրք հայկական տառից... բերկրեցոյց զմեզ կարի, զի կարօտութիւն մեծ էր վայելչահիւս տառից ի տպարանիս մերում։ Սիրելութիւն Ձեր փոյթ յանձն կալցի ըստ բնատուր ազգասիրութեան իւրում նաև զխոստացեալ Ձեր պարագայս տպարանի ուղղել առ մեզ կարելին փութով ի յիշատակ պատուական անուան Ձերոյ, որպէսզի մարդասցուք զտպագրութիւն «Արարատ» լրագրիս մերոյ բարւոքել և զհաճոյագոյնս դայն ընծայեցուցանել ազգային ընթերցանելեաց...»[42]։

1862 ԹՎԱԿԱՆԻ ԺԱՄԱԿԱՐԳՈՒԹՅԱՆ ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ

Մ. Սանասարյանը կատարում է Հայոց Հայրապետի կամքը և 1869 թվականին Եվրոպայից ապսպրել է տալիս Ս. Էջմիածնի տպարանին անգլիական «Wood» ընկերության արտադրած արագաձույլ մեքենան 6×9 մեծությամբ, երկու տեսակ հալոցներով, մեկը հասարակ տառեր և մյուսը գանազան աստիճանի և ձևերի գլխագրեր, ծաղկագրեր և ծաղիկներ ձուլելու համար։

Կազմակերպչական այս և այլ աշխատանքների շնորհիվ Գևորգ Դ-ի օրով Մայր Աթոռի տպարանը հանդիսացավ Անդրկովկասում առաջնակարգ տպարաններից մեկը։ Տպարանի բարվոք և արդյունավետ գործունեությունը ապահովելու համար Գեվորգ Դ-ը նշանակում է հինգ հոգուց բաղկացած տպարանի հանձնաժողով և կազմում է 9 կետերից բաղկացած մի ծրագիր կանոնադրություն՝ նրա բարվոք գործունեության համար։

40 Դավթաս Աղայան, «Իմ կյանքից», Երևան, 1956 թ., էջ 115։

41 Նույն տեղում, էջ 117։

42 Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարան, Արխիվ Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանի, էջ 91։

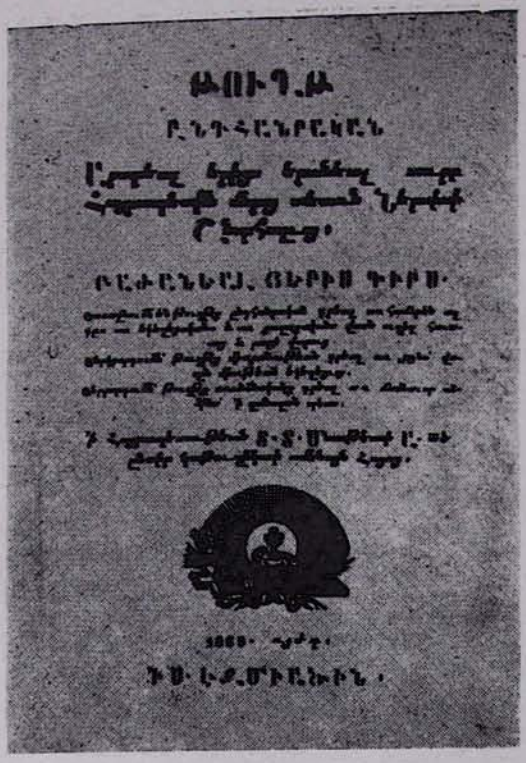

1865 ԹՎԱԿԱՆԻ «ՔՈՒՂՔ ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ»-Ի ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹԸ

Գևորգ Դ-ը Մայր Աթոռի տպարանի գործը կարգադրելուց հետո, մտածում է հրատարակությունների մասին։

Գևորգ Դ-ի օրով 1870-ական թվականներից Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի տպարանից լույս են տեսնում, բացի «Արարատ»-ի հրատարակությունից, մոտ 30 անուն գրքեր, որոնց թվում և այնպիսի մեծադիր ու ծավալուն հրատարակություններ, ինչպիսիք են՝ Ճաշոցը (1872 թ.), Ջայնագրյալ շարականը (1875 թ.)։ Ապա «Ազգաբանութիւն Հայոց», «Ուխտանէս», «Ձայն բազմաց», «Սիմոն Ապարանցի», «Ցանոսի Ցաղագս պապին» (թարգմ.), «Այրիվանք», «Դաւիթ բէկ» (դրաբար), «Հաքստհաուզեն», «Քնար Մշեցոց և Վանեցոց», «Պատմութիւն ժողովոց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ», «Պատմութիւն խաչակրութեանց», «Օդերևութաբանութիւն», «Վաղարշապատ՝ քաղաքամայր Հայաստանի», «Կաթուղիկէ Մայր Եկեղեցին», «Ջամբրոն», «Գեղարքունիք», «Պատմութիւն Սասանեան տէրութեանց», «Նիկոլ եպիսկոպոս» և այլն։ Տպագրվել են նաև հայոց լեզվի և երաժշտության ձեռնարկներ։ 1880 թվականին Մայր Աթոռի տպարանից լույս է տեսնում նաև Մխիթար Գոշի «Դատաստանագիրք»-ը Վահան վարդապետ Բաստամյանի առաջաբանով և խմբագրությամբ[43]։

Այսպիսով Գևորգ Դ կաթողիկոսի օրով Ս. Էջմիածնում սկսվում է լուսավորական-կրթական եռուն գործունեության մի նոր շրջան՝ Մայր Աթոռի Ճեմարանի բացումով, տպարանական գործունեության ընդարձակմամբ և գիտակից, բազմակողմանիորեն զարգացած, պատրաստված Ս. Էջմիածնի նոր միաբանությամբ։

Գևորգ Դ մեծագործ կաթողիկոսի հաջորդ Նոր-Նախիջևանի և Բեսարաբիայի առաջնորդ Մակար կաթողիկոսի օրով տպարանը շարունակում է իր արդյունավետ գործունեությունը։ Նորընտիր կաթողիկոսը մտածում է Ս. Էջմիածնում տպարանի նոր շենք կառուցելու մասին։ Դեռևս Մատթեոս Ա կաթողիկոսի օրից սեղանի վրա էր տպարանի նոր շենքի կառուցման հարցը։

Վաղարշապատի հին շուկայի տեղը (հիմակվա նոր Վեհարանի և Գործադիր կոմիտեի շենքի միջև ընկած տարածությանը վրա), Մատթեոս Ա-ը տպարանի նոր շենքի հիմքն էլ օրհնեց, բայց մահը խանգարեց նրան։

Մակար կաթողիկոսի օրով մանավանդ դգացվում է տպարանի նոր շենքի շինության կարիքը. «Նոր տպարանի հիմնարկեքը ծագում առավ Աստվածաշնչի տպագրության պետքը դգացուելեն, դի Հայ Աթոռի մը հսկողության ներքև հրատարակված ամբողջ Աստվածաշունչ մը չկար Հայ Եկեղեցվո պաշտոնեից և գավակաց ձեռք։ Սակայն Էջմիածնի տպարանը հին վարժարանի խարխուլ շենքին մեջ գետեղված էր, և ձեռաց մամուլներով միայն կգործեր, և արագատիպ մամուլի հաստատուն շենք անհրաժեշտ էր։ Այսպես ծագեցավ ի հիմանց հաստատուն տպարան մը շինելու հարցը, որ հիմնվեցավ վանքին բակեն դուրս, շենքն ալ ավարտեցավ 1889 թվականի հոկտեմբերին, և բոլոր տպարանական պետքերու համապատասխանող հաստատություն մը եղավ»[44]։

Տպարանի նոր շենքի կառուցումը վերջանում է 1899 թվականին և տպարանը տընտեսատնից վերջնականապես տեղափոխվում է նոր շենքը, որի մասին «Արարատ»-ը հետևյալն է հաղորդում. «Մայր Աթոռոյս նոր տպարանը շինվում է Տաճարի արևելյան կողմում, նորա արտաքին և ներքին պարիսպների միջավայրում, Ճեմարանի մոտ. սա արդեն մոտ է վերջանալու. նորա

43 Գարեգին Լևոնյան, հիշված աշխատությունը, էջ 217։

44 Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, «Ազգապատում», հատ. Գ, Երուսաղեմ, 1927 թ., էջ 4635։

հիմնական պատերի վրա այժմ ձգվում են նորա կամարները։ Ամբողջ շինությունը քառակուսի է, հիմքը մի սաժենից ավելի գետնի խորության մեջ ամրացած. Նորա մեծադիր երկու գլխավոր մուտքերը և լուսամուտները զարդարված են գեղեցիկ ծաղկենկար փորվածքներով և դրվագներով։ Շինության երկարությունը հյուսիսից հարավ 51 արշին մի քառորդ է, լայնությունը արևմուտքից արևելք 24 արշին մի քառորդ և բարձրությունը 11 արշին։ Այս շինությունը պարունակում է իր մեջ.

ա) գրաշարանոց, բ) տպարան, գ) թուղթ թրջելու սենյակ, դ) ձուլարան, ե) սորա ամբարանոցը, զ) տպարանական ժողովի խորհրդարանն ու գրագրանոցը, է) գրադարան, ը) ընդարձակ նախագավիթը, որ արևմտյան մուտքից ձգվում է մինչև արևելյան մուտքը։ Տպարանի մնացյալ շինությունները պետք է կառուցվեն նորա արևելյան բակում»[45]։

Խրիմյանի ժամանակ Մայր Աթոռի տպարանը ավելի է առաջադիմում, հարստանում նոր մեքենաներով։

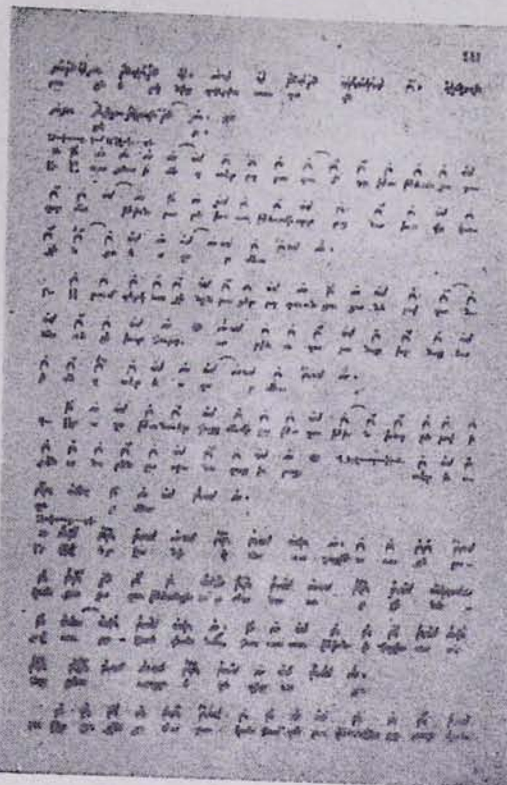

ՄԻ ԷՋ 1875 ԹՎԱԿԱՆԻ ՁԱՅՆԱԳՐՅԱԼ ՇԱՐԱԿԱՆԻՑ

ՁԱՅՆԱԳՐԵԱԼ

ՇԱՐԱԿԱՆ

ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՐԳՈՑ

1875 ԹՎԱԿԱՆԻ ՁԱՅՆԱԳՐՅԱԼ ՇԱՐԱԿԱՆԻ ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹԸ

Վաղարշապատի Արծիվը մտածում է Մայր Աթոռի տպարանից Աստվածաշունչը լույս ընծայելու շնորհակալ, բայց շատ դժվար և պատասխանատու գործի մասին։ Նա այդ ուղղությամբ դիմում է նաև գործնական քայլերի, նախապատրաստական աշխատանքների։

Հայրիկը մտածում է Մայր Աթոռի մատենադարանում գտնվող բազմաթիվ ձեռագրերի համեմատությամբ կատարել Աստվածաշնչի հրատարակությունը։ Ձեռագրերի համեմատությունը հանձնվում է Ճեմարանի դասախոս Կարապետ վարդապետ Տեր-Մկրտչյանին, որը «Ամառվա սկզբից գործի ձեռնարկելով և Ճեմարանի լսարանների աշակերտների օգնությամբ բաղդատություններ կատարելով՝ Մայր Աթոռի 40-ի չափ ձեռագիր օրինակներից, ընտրեց Աստվածաշնչի 8—9 հիմնական ձեռագրերը, որոնք կարող էին արժեքավոր տարբերություններ ընծայել, և օգնական ունենալով Ճեմարանի ուսումնավարտ և պաշտոն ստացած 4—5 հոգու, մինչև ուսումնական տարվա վերջը համեմատեց Աստվածաշնչի համարյա կեսը...»[46]։

45 «Արարատ», 1889 թ., էջ 236։

46 Երվանդ Տեր-Մինասյան, «Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյան», Մոսկվա, 1911 թ., էջ 37։

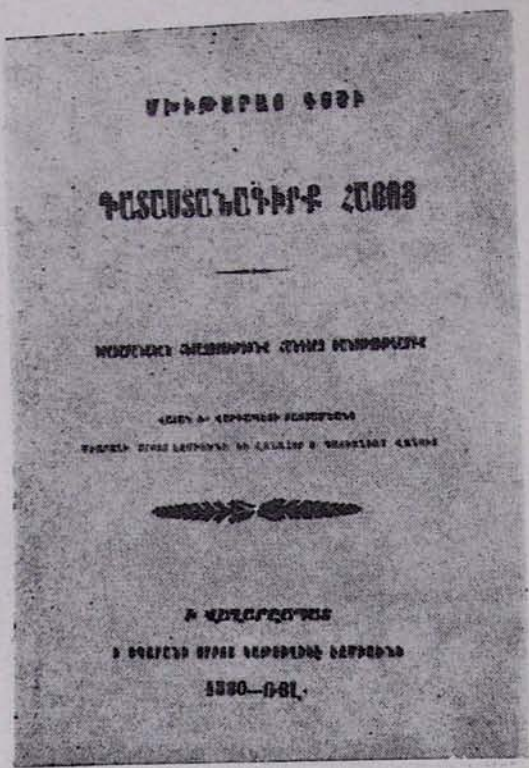

ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇԻ «ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ»-Ի ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԸ

Ձեռագրերը համեմատելուց հետո, նույնիսկ տպագրության են հանձնվում առաջին մամուլները, բայց դժբախտաբար Աստվածաշնչի տպագրության հարցը դուխ չի բերվում Խրիմյանի օրոք, տպարանի տեխնիկական անկարողության պատճառով։

Խրիմյան Հայրիկը դժվարության առաջ կանգ չի առնում։ Նա մտածում է Գյուտ քահանա Աղանյանին արտասահման ուղարկելու մասին։ Գյուտ քահանային հանձնարարվում է արտասահմանից բերել «... ա) զմի արագատիպ մեքենայ, բ) զմի ձուլիչ մեքենայ, նորագոյն տեսակաց, գ) զմի գազամոտոռ (շարժիչ մեքենայ), դ) զմի կտրիչ մեքենայ, ե) զմի մամուլ վասն սրբագրութեան նորագոյն տեսակի և զմի ձեռք մայրք 12 աստիճանն տառից և պատշաճ եղանակաւ և անկորուստ հասուցցես աստ առ մեզ։

Ընդարձակեմք Ձեզ զիրաւունս վարձել անդ զմի հմուտ տպարանագէտ գերմանացի միամեայ ժամանակաւ, ընդ որում և դու եկեալ ի Ս. Աթոռս տայցես մեզ զհամար գործողութեանդ...»[47]։

Գյուտ քահանա Աղանյանը մեկնում է արտասահման, գնում մեքենաները և ապա վերադառնում Ս. Էջմիածին։

Շնորհիվ նոր մեքենաների ստացման, փոխվում է տպարանի կերպարանքը։ Մայր Աթոռի տպարանը հարստանում է «Konig 8 Bauer»-ի «Kloster obessel bai würzburg № 5170» արագատիպ և մի հատ «Ամերիկանկա» կոչված մեքենաներով։

Մինչև այդ, Մայր Աթոռի տպարանի մեքենաները աշխատում էին ձեռքով։

Խրիմյանի օրով, 1896 թվականին բերվեց „Otloveiz"-ի նավթի շարժիչ մեքենան և տպարանը սկսեց օգտագործել գազամոտորի ուժը։ Պատրաստվեցին նաև ջրամբարներ, որոնցից այդ գազամոտորի ուժով ջուր էր հանվում և դեպի Գայանեի վանք մղվում՝ պարտեզն ու բանջարանոցները ոռոգելու համար։ Գազամոտորը էլեկտրական լույս էր մատակարարում ամբողջ վանքին։

Մայր Աթոռի տպարանը միշտ ունեցել է իր ձուլարանը։

Մատթեոս Ա Կաթողիկոսի օրով տառերը ձուլվում էին 150 տարվա հնություն ունեցող ֆորմաներով։

Տպարանի առաջին ձուլարանի վարպետն եղել է վաղարշապատցի տիրացու Հարու-

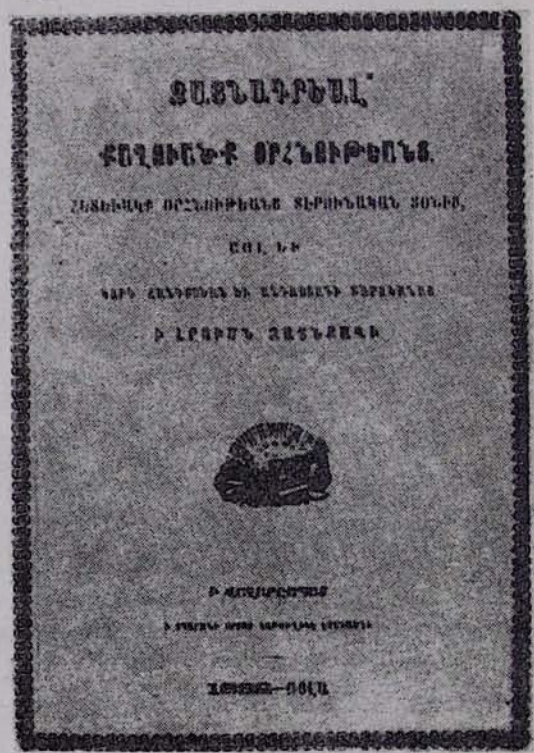

1882 ԹՎԱԿԱՆԻ «ԶԱՅՆԱԳՐԵԱԼ ՔԱՂՈՒԱԾՔ»-Ի ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԸ

47 Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարան, Արխիվ Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանի, էջ 128։

թյունը, իսկ փորագրիչը՝ Մկրտիչ եպիսկոպոս Շոռոթեցին։

Տպարանի ձուլարանի աշխատանքները այդպես շարունակվեցին մինչև Խրիմյան Հայրիկի օրերը, երբ նա Լայպցիգից բերել տվեց „Küstermani" տառեր ձուլող մեծ մեքենան։

Տպարանի կազմատումը Խրիմյան Հայրիկի օրով հարստանում է արտասահմանից ստացված „Karlkausei -ի կտրիչ մեծ մեքենայով։ Զեռք են բերվում ոսկեզօծելու մեծ և փոքր չափի մեքենաներ։ Գրաշարանոցը ևս հարստանում է օտար բոլոր լեզուների տառատեսակներով։

Այսպիսով Մայր Աթոռի տպարանը դառնում է իրապես Անդրկովկասում առաջին տպարաններից մեկը։

Խրիմյան Հայրիկի օրով «...Տպագրության արտադրությունը որակով ավելի լավանում է, բայց քանակով չի կարողանում մրցել 70-ական թվականների հետ։ Այս շրջանի հրատարակությունների մեջ խոշոր թիվ են կազմում դասագրքերը, զանազան ձեռնարկներ, կանոնագրություններ և այլն։ Պատմական, բանասիրական և գրական արժեք ունեցող աշխատություններից հիշենք «Հայաստանեայց Եկեղեցու Պատմութիւն», «Անանիա Նարեկացի», «Ստեփանոս Իմաստասէր», «Վատիկանի հրովարտակների մասին», «Ուղևորութիւն Վեհափառ Հայրիկի», «Պարզ քարողներ» (չորս գրքույկ), «Համեմատութիւն Դաւիթ Անյաղթի յոյն բնագրի հետ», «Սամուէլ Անեցի», «Պապիկ և թոռնիկ», «Ցաճախապատում», «Բագրևանդ գաւառ», «Մատթէոս Ուռհայեցի», «Անանիա Շիրակացի», « Ագաթանգեղոսի աղբիւրներից», «Խորենացու պատմութեան ուսումնասիրութիւնը», «Դաւիթ Հարքացի», «Առսկք Քռիլովի», «Ա և Բ Մնացորդաց գրքերի նորագիւտ հայ թարգմանութիւնը», «Նկարագիր Ս. Ստեփանոսի վանուց», «Աստուածաբանական գիտութիւններ», «Պարթևները Պարսկաստանում», «Գրիգոր Խլաթեցի», «Մխիթար Սասնեցի», «Հայերը մարդաբանական և աշխարհագրության տեսակետից...»[48],

1895 թվականին Պետերբուրգում, երբ բացվեց տպագրական գործերի ցուցահանդես, Մայր Աթոռը ևս մասնակցեց ցուցահանդեսին իր տպարանից լույս ընծայված գրքերով։ Մայր Աթոռի տպարանից դուրս եկած գրքերի համար հատկացվեց առանձին դարակ[49]։

Խրիմյան Հայրիկի օրով ընդարձակվում է նաև տպարանի շենքը։ Մայր Աթոռի միաբան Տ. Սուքիաս արքեպիսկոպոս Պարզյանցի նվիրատվությամբ բարձրանում է նոր շենք տպարանի հարավային մասում, երկու ընդարձակ կամարակապ դահլիճներով և միջանցքով, ուր զետեղվում են տպագրական բոլոր մամուլները և գրաշարանոցը։ Այդ դահլիճների ներքևի հարկում շինում են ցեմենտապատ ներքնատուն, թղթերի և այլ նյութերի համար։

Խրիմյան Հայրիկի հաջորդների՝ Մատթեոս Բ-ի, Գևորգ Ե Սուրենյանի հայրապետության տարիներում Մայր Աթոռի տպարանը շարունակում է իր արդյունավետ գործերը։ Հայ մշակույթի պատմության մեջ Մայր Աթոռի տպարանը, իր հարյուր հիսուն տարվա գոյության ընթացքում, կատարել է լուսավորական շնորհակալ աշխատանք։

1959 թվականի գարնան, Նորին Ս. Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա ուսումնասեր և գրագետ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ազգաշեն գործունեության շնորհիվ և ամերիկահայ մեր պատվական, հավատավոր ժողովրդի նվիրատվությամբ, որպես ամերիկահայության սրտագին նվեր Մայր Աթոռին՝ գնած տպագրական նոր տիպի մեքենաներով, նորից կվերաբացվի Մայր Աթոռի տպարանը, մեր օրերում էլ հայ եկեղեցական և հայ մշակույթի նվիրական գործին ծառայելու ազնիվ ցանկությամբ։

---

48 Գարեգին Լևոնյան, հիշված աշխատությունը, էջ 219։

49 «Արարատ», 1895 թ., էջ 70։